

FYODOR MİHAYLOVIÇ DOSTOYEVSKI
Yazarın Günlüğü
CİLT 1
1873 · 1876

Дневник писателя

İletişim Yayınları 3605 • İletişim Klasikleri 184
ISBN-13: 978-975-05-3897-1 • ISBN-13: 978-975-05-3896-4 (Tk. No.)
© 2025 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1. Baskı 2025, İstanbul

DİZİ YAYIN YÖNETMENİ Murat Belge

YAYINA HAZIRLAYAN Güneş Akkor

KAPAK Suat Aysu

KAPAK RESMİ Edward Munch, “Eve Dönen İşçiler”, 1920 (detay)

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44870
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No. 6/41
Bağcılar 34218 İstanbul · Tel: 212.445 32 38

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No. 6
Bağcılar 34218 İstanbul · Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387
Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,
Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

FYODOR MİHAYLOVİÇ DOSTOYEVSKİ
Yazarın Günlüğü

CİLT 1

1873 • 1876

Дневник писателя

ÇEVİREN *Ergin Altay*

BARIŞ ÖZKUL'UN ÖNSÖZÜYLE

FYODOR MİHAYLOVIÇ DOSTOYEVSKİ Doktor bir babanın oğlu olarak, 11 Kasım 1821'de Moskova'da doğdu. Çocukluğunu Moskova'daki Marya Hastanesi'nin bir lojmanında, zorba ve alkolik bir baba ile hasta bir anne arasında geçirdi. Küçük yaştan itibaren edebiyatla ilgilenmeye başladı ve Puşkin, Goethe, Cervantes gibi yazarlarla tanıştı. 1837'de annesini kaybetti ve ertesi yıl St. Petersburg'daki Askeri Mühendislik Okulu'na gönderildi. Babasının ani ve şüpheli ölüm haberini burada aldı. Bu kayıp üzerine bunalmaya giren Dostoyevski, 1839 yılında ilk sara nöbetini geçirdi. 1844'te edebiyatla daha yakından ilgilenebilmek için askerlik mesleğinden istifa etti. 1846'da ilk romanı *İnsancıklar* yayımlandı ve edebiyat çevrelerinde büyük ilgiyle karşılandı. Ne var ki ardından gelen çalışmaları *Öteki* (1846), *Ev Sahibesi* (1847), *Beyaz Gece* (1848) aynı başarıyı sağlayamadı ve ilk romanında kendisine destek veren ünlü eleştirmen Belinski'nin alaylarına hedef oldu. Aşırı duyarlı ve sinirli bir kişiliğe sahip olan Dostoyevski bunun üzerine ruhsal çöküntü yaşayarak hastalandı. 1849'da Çar I. Nikola'nın baskıcı yönetimine karşı faaliyetlerinden dolayı tutuklandı ve ölüm cezasına çarptırıldı. İnfazını uygulanmasına dakikalar kala, cezası Sibiry'a'da dört yıl kürek mahkûmiyetine çevrildi. Hapiste okumasına izin verilen tek eser İncil'di. Bu süre boyunca etrafını kuşatan, horlanan ve ezilen kesimi yakından tanıma fırsatı buldu. 1854'te serbest bırakıldıktan sonra Semipalatinsk'te zorunlu kışla hizmetine gönderildi ve subaylığa kadar yükseldi. 1857'de yoksul ve dul Marya Dimitriyevna İsayeva ile kendisine mutluluk getirmeyen bir evlilik yaptı. Edebiyata dönüşü *Amcanın Rüyası* (1859) isimli, mizah öğeleri barındıran Gogolvari öyküyle oldu. Aynı yıl yayımladığı kısa romanı *Stepançikovo Köyü ve Sakinleri* (1859) de istediği ilgiyi göremedi. 1860'ta tefrika edilen ve toplum dışına itilmiş kişilerin anlatıldığı *Ölü Bir Evden Hatıralar* ile kendini edebiyat çevrelerine tekrar kabul ettirdi. Tolstoy ve Turgenev'in övdüğü eser Sibiry'a'daki mahkûmiyetinden derin izler taşıyordu. 1861'de ağabeyiyle birlikte *Vremya* (Zaman) adlı dergiyi çıkarmaya başladı. Bu dergide Batı karşıtı Slavcı düşüncelerini savunduğu tartışma yazıları yayımlandı. Ardından, eleştirmenlerin sert tepkilerine sebep olan fakat okur tarafından beğeniyile karşılanan *Ezilmiş ve Aşağılanmışlar* yayımlandı. Yoğun çalışma temposu nedeniyle sağlığı bozulan Dostoyevski, doktorunun tavsiyesi üzerine 1862'de hayalini kurduğu Avrupa seyahatine çıktı. Fransa, İngiltere ve İtalya'yı kapsayan bu kısa gezinin ardından, 1863'te Batı kültürünü eleştirdiği *Yaz İzlenimleri Üzerine Kış Notları'nı* kaleme aldı. Aynı yıl yayımlanan bir yazı sebebiyle dergisi kapatılınca yeniden mali krize sürüklendi. Maddi sıkıntularından kurtulma umuduyla Almanya, Wiesbaden'e kumar oynamaya ve bir süredir ilişki yaşadığı Polina Suslova ile buluşmaya gitti. Birkaç yıl sonra yayımladığı *Kumarbaz* bu dönemde yaşadığı büyük yıkımları anlatır. 1864'te Rusya'ya döndükten sonra ağabeyiyle *Epoha* (Çağ) adında yeni bir dergi çıkardı ve *Yeraltından Notlar'ı* burada tefrika etmeye başladı. Aynı yıl karısını ve ağabeyini kaybetti. Bunu izleyen on yıl boyunca, Dostoyevski art arda *Suç ve Ceza* (1866), *Kumarbaz* (1867), *Budala* (1868), *Cinler* (1872), *Delikanlı* (1875) gibi başyapıtlarını kaleme aldı. Sürekli borç baskısı altında yaşayan ve alacaklıları tarafından sıkıştırılan yazar, daha hızlı çalışmak için işe aldığı yirmi yaşındaki sekreteri Anna Grigoriyevna Snitkina'yla, karısının ölümünden üç yıl sonra, 1867'de evlendi. Bu evlilikten doğan kızı üç aylıkken ölünce derin bir sarsıntı yaşadı ve deliliğin eşliğine kadar sürüklendi. Bu dönemde yoksulluk, sara nöbetleri ve kumar tutkusuyla boğuştu. 1874'te solunum yetmezliği tedavisi için bir süreliğine Almanya'ya gitti. 1880'de Puşkin anıtının açılışında konuşma yapmak üzere Moskova'ya davet edildi; konuşması hem halk üzerinde hem de edebiyat çevrelerinde büyük yankı uyandırdı. Yazarlık hayatı boyunca işlediği önemli temaları bir araya getirdiği *Karamazov Kardeşler'i* ölümüne üç ay kala tamamladı. Dostoyevski 9 Şubat 1881'de St. Petersburg'da hayatını kaybetti. Kalabalık bir halk kitlesinin katıldığı cenaze töreninin ardından Tihvin Mezarlığı'na defnedildi.

İÇİNDEKİLER

YAZARIN GÜNLÜĞÜ'NE DAİR GÖRSELLER	7
KRONOLOJİ	15
ÖNSÖZ	
FYODOR DOSTOYEVSKİ'NİN YAZARIN GÜNLÜĞÜ'NDE PAN-SLAVİZM ÜLKÜSÜ / BARIŞ ÖZKUL	27

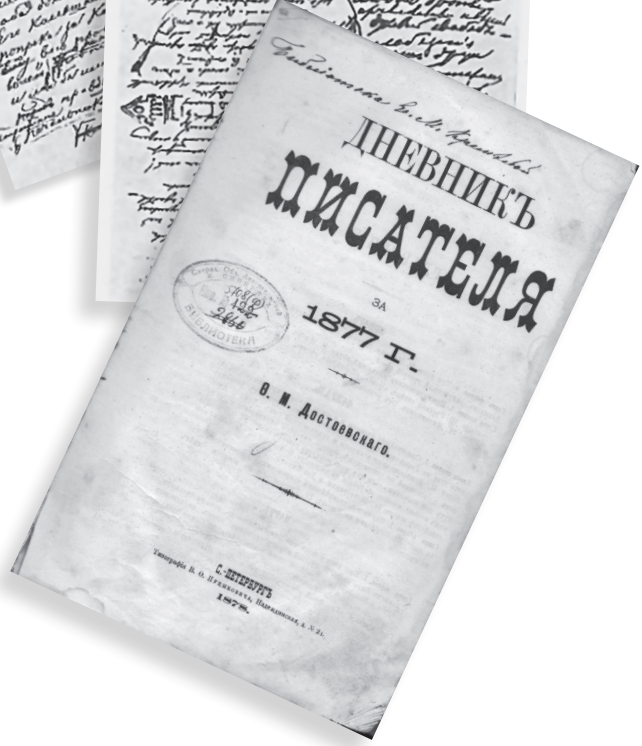
Yazarın Günlüğü

1873	37
1876	217

Handwritten text in Cyrillic script, likely a diary entry or a letter. The text is dense and covers most of the page. At the top right, there is a circled number '7'.

• Yazarın Günlüğü'ne dair çalışma notları ve derginin 1877 yılına ait kapağı.

Handwritten text in Cyrillic script, possibly a list or a set of notes. It includes a circled 'X' and several lines of text, some of which are crossed out or underlined.

Yazarın Günlüğü

1873

I Giriş

20 Aralık'ta kararın verildiğini, *Grajdantin* (Vatandaş) dergisi editörlüğüne getirildiğimi öğrendim. Ne var ki, bu büyük olay, yani benim için büyük (kimseyi gücendirmek istemiyorum) bu olay son derece sade bir biçimde olmuştu. Tam o gün, 20 Aralık günü *Moskovskiye Vedomosti* (Moskova Haberleri) gazetesinde Çin İmparatoru'nun evlenme töreni üzerine bir yazı okumuştum; çok etkilemişti beni o yazı. Görünüşte oldukça karışık olan bu görkemli olay insanı şaşırtacak derecede sade bir biçimde olup bitiyordu; bu törenin her şeyi en küçük ayrıntısına varıncaya kadar, neredeyse iki yüz ciltlik törenler kitabında daha bin yıl önce anlatılmış, belirlenmişti. Bu çok büyük olayla, Çin İmparatoru'nun evlenmesi olayıyla, benim *Grajdantin* dergisi editörlüğüne getirilmem olayını karşılaştırdığımda yurdumuzun kurumlarına karşı ansızın bir hoşnutsuzluk dolmuştu içime. Beni bu göreve böylesine kolay getirmelerine karşın, *Grajdantin*'i Çin'de yayımlamanın Prens Meşçerski¹ ile benim için burada yayımlamaktan çok daha yararlı olacağını düşünmekten alamamıştım kendimi. Orada her şey açık seçikti. Belirtilen

1 Prens Vladimir Petroviç Meşçerski (1839-1914): Yazar, yayıncı, editör – ç.n.

günde, basın işleri genel başkanının yanına çıkardık. Alnımızı yere değdirip, yeri dilimikle yaladıktan sonra doğrulur, başımızı saygıyla öne eğerek işaretparmağımızı kaldırırdık. Basın işleri genel başkanı bize, odasına giren iki sineğe göstereceği ilgiyi göstermezdi kuşkusuz. Ama onun üçüncü sekreterinin üçüncü yardımcısı, elinde benim gazete editörlüğüne atanmamla ilgili belgeyle ayağa kalkar, tören kitaplarında belirlenmiş öğüdü kendi ifadesi gibi rahat, mağrur, ama okşayıcı bir ses tonuyla aktarırdı bize. Onun bu söylevi öylesine arı, duru ve öylesine anlaşılır olurdu ki, onun konuşmasını dinlemek ikimize de sınırsız bir haz verirdi. Çin’de, gazetenin editörlüğü görevini üzerime alırken zayıf yanlarımın bilincine varıp korkuya kapılacak, vicdan azabı duyacak kadar aptal; temiz yürekliliğime karşın, bu çeşit duygular beslediğim için bana bir o kadar daha aptal olduğum söylenirdi. O âna kadar aklım olsa bile, bundan böyle bana aklın hiç gerekli olmadığı, tam tersine aklımın hiç olmamasının çok daha güven verici olacağı söylenirdi. Kuşkusuz bunları dinlemek oldukça büyük haz verirdi bana. Üçüncü sekreterin üçüncü yardımcısı pek parlak biçimde “Hadi bakalım, gazete editörü, bundan böyle pirinç pilavını yepyeni bir gönül rahatlığıyla yiyebilir, çayını da aynı gönül rahatlığıyla içebilirsin,” diye sözünü bitirdikten sonra, kırmızı bir atlas kumaş üzerine altın harflerle yazılı belgeyi verirdi bana. Bu arada Prens Meşçerski hatırı sayılır bir rüşvet sıkıştırırdı adamın eline; ikimiz huzur içinde evlerimize döner; hemen, burada hiçbir zaman asla başaramayacağımız kadar parlak ve kusursuz bir sayısını yayımlardık *Grajdanin’in*.

Sanırım, gazetenin editörlüğüne getirilmemi isterken bana bir oyun oynadı Prens Meşçerski. Asıl amacı tabanlarına bambu kamışı yemek üzere basın işleri genel başkanlığına çağrıldığında yerine beni yollayabilme olanağına kavuşmaktı. Ama ben ondan kurnaz davranır, “Bismarck”ın yayımlanmasına hemen son verip, kendim güzel güzel yazılar yazmaya başladım; öyle ki, yazmayı iyice öğreneyim diye, gazetenin her sayısı için ancak bir kere çağırırlardı beni bambuya.

Çin’de pek güzel yazardım; burada çok daha güç oluyor bu. Çin’de her şey bin yıl öncesinden belirlenmiş, açıklığa kavuşturul-

muştur; oysa burada daha bin yıl düzeleceği yok işlerin. Orada ister istemez anlaşılır biçimde yazardım; hem o denli ki, sanırım okuyan olmazdı beni. Burada bir yazar okunmak istiyorsa, anlaşılmaz biçimde yazması daha yararınadır. Başyazılar ancak *Moskovskiye Vedomosti*'de bir buçuk sütun, üstelik ilginçtir, anlaşılır biçimde yazılıyor; ama o da ünlü bir kalemin olduğu zaman... *Golosi*'de (Ses) bu yazılar sekiz, on, on iki, hatta on üç sütun üzerinden çıkıyor. Bir yazarın, okurların kendisine saygı duymasını sağlaması için ne kadar çok sütun harcaması gerektiğini görüyorsunuz...

Bizde, başkalarıyla konuşmak başlı başına bir bilim, yani ilk bakışta Çin'dekini andıran, belki de orada olduğu gibi, çok sadeleştirilmiş, bilimsel birkaç usul vardır. Sözelimi, "hiçbir şey anlamıyorum" sözü eskiden, yalnızca bunu söyleyenin akılsızlığını gösterirdi; oysa şimdi büyük onur kazandırıyor söyleyene. Göğsünüzü gere gere, mağrur bir tavırla "Dini anlayamıyorum ben, Rusya'nın hiçbir şeyini anlayamıyorum, sanata aklım hiç ermiyor," dediğiniz gün çevrenizdekilerin gözünde ulaşılmaz bir yükseklığe çıktığınız gündür. Hem gerçekten hiçbir şey anlamıyorsanız o zaman bu sizin için çok daha iyidir.

Ne var ki, sadeleştirilmiş bu usul bir şeyi anlatmaz. Aslında bizde herkes bir an düşünmeden, "Gerçekte akılsız olan ben değil miyim acaba?" diye kendine bir kez bile olsun sormadan karşısındakinin akılsız olduğundan kuşku eder. Herkesin seve seve benimsediği, ama hiç kimsenin hoşnut olmadığı, herkesin yakındığı, kızdığı durum budur işte. Ayrıca, günümüzde düşünmek de, neredeyse olanaksızdır. Pahalıya patlar kişiye... Doğrudur, hazır düşünceleri satın alıyorlar. Her yerde satılıyor bu düşünceler, parasız bile veriyorlar size onları. Gelgelelim, parasız olunca da, daha pahalıya geliyor; zannederim bu yavaş yavaş sezilmeye başlıyor toplumumuzda. Ama yararlı bir sonucu olmuyor bunun, eski karışıklık, düzensizlik sürüp gidiyor.

Belki Çin'den farkımız yoktur bizim, ama oradaki düzen yok bizde. Çin'de sona ermek üzere olan şeye biz ancak yeni yeni başlıyoruz. Kuşkusuz, biz de varacağız o sona, ama ne zaman?.. Bin ciltlik bir *Törenler* kitabına sahip olmak, hiçbir şeyi düşünmemek hakkını tam olarak elde etmek için en azından bin yıl daha dü-

şünmemiz gerekecek. Gelin görün ki, bu süreyi kısaltmak isteyen kimseler çıkmıyor, çünkü düşünmek kimsenin işine gelmiyor.

Şu da bir gerçektir: Düşünmek isteyen kimsenin bulunmaması Rus yazarların işini kolaylaştırıyor. Evet, gerçekten kolaylaştırıyor. Dahası var, günümüzde düşünen edebiyatçının, yayımcının vay haline... Bir şeyler öğrenmek, anlamak isteğine kapılanın durumu daha da kötü oluyor; ama bu isteğini açıkyüreklilikle dışa vuranın durumu hepsinden berbat... Edebiyatçı bir şeyler anladığını, düşüncesini açıklamak istediğini söyleyince hemen bir kenara itiyorlar onu, yazılarını kimse okumuyor artık. Yapabileceği tek bir şey kalıyor: Bu iş için uygun birini bulmak, gerekirse böyle bir insanı kiralamak, yalnızca onunla konuşmak; belki de yalnız o insan için gazete yayımlamak... insana tiksinti veren bir durum. Çünkü insanın kendi kendisiyle konuşması ne ise, kişisel zevki için gazete yayımlaması, odur. Yurttaşımızın kişisel zevki için daha uzun süre kendi kendisiyle konuşması gerekeceği kanısındayım ben. Kendi kendine konuşmanın tıpta deliliğe doğru gidiş anlamında olduğunu da biliyorsunuzdur kuşkusuz. *Grajdanin*, yurttaşlarla konuşmak zorundadır, işin kötü yanı da burası zaten!

İşte böyle bir yayın organına girdim. Durumum tam anlamıyla belirsiz. Ama bu *Günlüğüm*'de ben de kendi zevkim için kendi kendimle söyleyeceğim, sonucu umursadığımdan değil. Nelerden mi söz edeceğim? Beni şaşırtan, düşünmeye zorlayan her şeyden... Okur bulursam, hele Tanrı korusun, düşüncelerimin karşıtlarını savunan düşmanlarım olursa, insanın söyleşme yeteneğine sahipse, kiminle nasıl konuşulacağını bilmesi gerektiğini anlatacağım ona; ben de öğrenmeye çalışacağım bunu, çünkü bizde, yani edebiyat alanında en güç olan budur. Ayrıca, karşıt düşüncüyü savunanlar da çeşit çeşittir: hepsiyle söyleşilmez. Geçenlerde duyduğum bir masalı anlatacağım size. Bu masalın eski, hatta çok eski bir Hint masalı olduğunu (bu hayli rahatlatıyor insanı) söylüyorlar.

Günlerden bir gün bir domuzla aslan arasında bir tartışma çıkmış. Düello edeceklermiş. Domuz korkudan tir tir titremeye başlamış. Domuzlar toplanıp kafa kafaya vermişler, sonunda bir karrera varmışlar:

Domuza, "Bak domuz kardeş," demişler, "şu ileride bir çukur

var; at kendini o çukura, yat, yuvarlan içinde, sonra da öylece düello yerine git. Ne olacağını göreceksin.”

Söyleneni yapmış domuz. Aslan gelmiş, şöyle bir koklamış havayı, dönüp gitmiş. Bunun üzerine domuz “Aslan benden korktu, düello yerinden kaçtı,” diye uzun süre övünmüş durmuş.

Masal bu ya... Bizde aslan yoktur tabii, yurdumuzun iklimi elverişli değildir aslanların yaşamasına; hem son derece güzel bir şey bu. Ama aslanın yerine, her insanın olması gerektiği kadar dürüst bir insanı koyun, yine aynı ahlâk dersi çıkacaktır masaldan.

Sırası gelmişken küçük bir şey daha anlatayım:

Bir gün, toprağı bol olsun, Herzen² ile konuşurken *Karşı Yakadan* eserini pek övdüm. Mihail Petroviç Pogodin’in de yurtdışında Herzen ile görüşmesini anlattığı pek güzel, pek ilginç yazısında aynı kitaptan övgüyle söz etmesi son derece sevindirmişti beni. Bu kitap iki kişinin, Herzen ile onun düşüncelerinin tersini savunan biri arasındaki mektuplardan oluşmaktadır. Söz sırasında, “Asıl hoşuma giden, karşınızdakinin de çok akıllı, kafası çalışkan biri olması”, dedim. “Kabul edin, birçok noktadan çıkmaza sokmuş sizi.”

Gülümsedi Herzen. “Önemli olan da burası zaten,” dedi. “Bir olay anlatayım size: Petersburg’da olduğum sıralar bir gün zorla evine götürdü beni Belinski,³ heyecanla, yazdığı bir yazıyı dinlemem için oturttu beni: ‘Bay A. ile Bay B. arasında bir konuşma.’ (Onun toplu yapıtları kitabında vardır bu yazı.) Yazıda Bay A. yani Belinski’nin kendisi, çok zeki biri, karşı düşünceyi savunan Bay B. de basit biri olarak geçiyordu. Yazısını okuyup bitirdikten sonra heyecan dolu bir merakla sordu bana:

‘Ee, ne diyorsun?’

‘Evet, iyi olmasına iyi, çok zeki bir insan olduğun da belli, ama neden böyle bir aptalla zaman öldürmek isteğine kapılmışsın?’

Belinski kanepeye attı kendini, yüzünü yastığa gömdü; katılırcasına gülerken bağırmağa başladı:

‘Vay patavatsız! Vay patavatsız!’”

2 Aleksandr İvanoviç Herzen (1812-1870): Rus yazar ve düşünür. Rus sosyalizminin babası olarak anılır. Çarlık yönetiminin baskılarına dayanamamış, dönmemek üzere Rusya’dan ayrılmıştır – ç.n.

3 Vissarion Grigoryeviç Belinski (1811-1848): Batılılaşmaya eğilimli, milliyetçi Rus yazar ve edebiyat eleştirmeni – ç.n.

II Eski İnsanlar

Herzen'in Belinski ile ilgili anlattığı bu olay şimdi, Tanrı bilir kaç yıl önce edebiyat alanına girişimi, o sıkıntılı, uğursuz günlerimi hatırlattı bana. Özellikle Belinski'yi, o zaman karşılaştığım, durumuyla hatırladım. Son zamanlarda, eski insanları hatırlıyorum sık sık. Belinski, ömrümde tanıdığım en coşkun yaratılışlı insandır. Herzen hiç de öyle değildi: Bizim soyluluk kavramımızın bir ürünüdür Herzen. Her şeyden önce, yalnızca Rusya'da görülen, başka hiçbir ülkede görülmeyecek bir tip olan *gentil homme russe et citoyen du monde*⁴ idi. Bir göçmen olarak gitmemiştir Avrupa'ya Herzen, Rus göçünü o başlatmamıştır; hayır, aslında bir göçmen olarak doğmuştur o. Bizde onun gibilerin çoğunluğu Rusya'dan çıkmadıkları halde, doğrudan doğruya göçmen olarak dünyaya gelmişlerdir. Yüz elli yıldan bu yana Rus soylularının, çok küçük bir azınlığı hariç, tümünün kendilerine hayat veren son damarları da kurumakta, onları Rus toprağına, Rus gerçeğine bağlayan son bağlar da zayıflamaktadır. Aydın sınıfımızın büyük çoğunluğunun halktan bu kopuşunu, son derece parlak kişiliğinde göstermek görevini tarih kendi vermiştir sanki Herzen'e. Bu anlamda tarihî bir kişiliktir Herzen. Halktan uzaklaşırken gerçekten Tanrı'yi da yitirmiştir aydınlarımız; yaratılıştan heyecanlı olanları Tanrıtanımaz olmuştur; durgun, bezgin yaratılışlı olanları da dine, Tanrı'ya karşı ilgisizdir... Rus halkına, onu sevdiklerini, her bakımdan onun iyiliğini istediklerini sanarak, aynı zamanda buna inanarak yalnızca küçümseme duymuşlardır. Rus halkının yanında ülküsel, kendi anlayışlarına göre ve Rus halkının olması gerektiği gibi kusursuz, yetkin bir halk hayal ettikleri için ona olan sevgileri olumsuz bir sevgidir. O zamanlar bu ülküsel halk, çoğunluğun önde gelen temsilcilerinin bazılarının gözünde ister istemez, '93 yılının Paris ayaktakımına benzemeye çalışıyordu. O zamanlar halkın en göz kamaştırıcı ülküsüydü bu. Herzen, bir Rus soylusu olarak, yani hiçbir ihtiyacı ve amacı da olmadan, yalnızca "düşüncelerinin akla uygun akışının", bir de yurduna karşı

4 (Fr.) Rus soylusu ve dünya vatandaşı.

yüreğinin bomboş olmasının sonucu sosyalist olmak zorundaydı elbette. Toplumumuzun ilkelerini inkâr etti, aileyi inkâr etti; oysa iyi bir baba, iyi bir kocaydı sanırım. Mülkiyeti inkâr ettiği halde, sonucu beklerken işlerini yoluna koymayı da becermiş, yurtdışında, gelecek endişesinden kurtulmuş olmanın hazzına bırakmıştı kendini. Devrimler yaratmaya çalışıyordu, başkalarını da bu amaçla yönlendiriyor, öte yandan rahatlığı, aile huzurunu seviyordu. Bir sanat adamı, bir düşünür, üstün yetenekleri olan bir yazardı kendisi; aşırı derecede çok okumuştur, keskin bir zekâsı vardı, hoşsohbetti (konuşması yazmasından daha güzel, akıcıydı), duygularını akıl süzgecinden büyük bir ustalıklarla geçirirdi. Duyguları üzerinde düşünmek, en derin duygusundan bir konu yaratmak, bunu önüne koyup saygıyla selamlamak, bir an sonra bu duygusuyla belki de alay etmek yeteneği onda alabildiğine gelişmişti. Hiç kuşku yok ki, olağanüstü bir insandı Herzen; ama her durumda, notlarını yazarken de, Proudhon ile dergi çıkarırken de, Paris'te barikatları savunurken de (notlarında ne nükteli anlatmıştır o günleri), acı çekerken, sevinirken, şüphe ederken; 1863 yılında Rus devrimcilerini Lehlere yardıma çağırırken (oysa Lehlere inanmıyordu. Onu aldattıklarını da, bu çağrısıyla o zavallı gençlerden yüzlercesini felakete sürüklediğini de biliyordu) bunu, sonraları yazdığı bir yazıda inanılmaz bir saflık göstererek, kendini ne duruma düşürdüğünü hiç düşünmeden itiraf ederken, her durumda, her zaman, her yerde, yaşamının her anında önce *gentil homme russe et citoyen du monde* idi; toprağa bağlı köleler düzeninden nefret ederdi. Oysa kendisi bu düzenin, toprağından, ülküsünden bağlarını koparmış bir ürünüydü. Sonra babasının da köleleri vardı. Belinski hiç de bir *gentil homme* değildi... yo hayır. (Nereden geldiğini Tanrı bilir onun. Babası askerî hekimdi.)

Belinski'de duygularına eğilme yeteneği yoktu denebilir; oysa daima, yaşamının her anında yürekte heyecana, coşkuya çok yakındı. İlk kitabım *İnsancıklar*'ı okuyunca büyük bir heyecana kapılmıştı. Tanışmamızın ilk günlerinde bana olanca içtenliğiyle bağlandıktan sonra temiz yürekli bir sabırsızlıkla, beni kendi inancına bağlamak için çalışmaya koyuldu. Daha sonra, her bakımdan önemsiz nedenlerden dolayı birbirimizden ayrıldık.

Onun, özellikle tanışmamızın ilk aylarında bana olan coşkun sevgisini hiç de büyütmüyorum. Tanıştığımızda heyecanlı bir sosyalistti; bana Tanrıtanımazlıktan söz etmeye başlamıştı. Onda benim için önemli çok şey vardır; özellikle, onun insanı şaşırtan duyarlılığı, düşüncelerin derinliğine inmekteki üstün yeteneği gibi... İşçi sınıfının önderlerinden bir kadın iki yıl önce yaptığı bir çağrısına, herkesin bildiği gibi, doğrudan şöyle başlıyordu: “Her şeyden önce Tanrıtanımaz bir topluluğuz biz.” Yani sorunun özünden başlamıştı. Belinski de öyle yapmış; akli, bilimi, realiteyi her şeyden üstün tutarken aynı zamanda; yalnızca aklın, bilimin, realitenin, insanların kardeşçe yaşayabilecekleri sosyal uyumu değil, ancak karınca yuvasındaki düzeni yaratabileceğini herkesten iyi anlatmıştı. Her şeyin temelinde ahlâk prensiplerinin olduğunu biliyordu. Şimdiye dek doğa yasalarını, sağduyuyu çirkin bir biçimde bozmasından başka bir şeyini görmediğimiz sosyalizmin yeni öğretilerine, duygularını akıl süzgecinden geçirerek, çılgınlığa varan bir tutkuyla inanıyordu. Yalnızca heyecandı söz konusu olan. Ancak, bir sosyalist olarak önce Hıristiyanlığı devirmesi gerekiyordu; devrimin Tanrıtanımazlıktan başlamak zorunda olduğunu biliyordu. Önce, yadsıdığı toplum düzeninin ahlâk temellerini oluşturan dini ortadan kaldırmalıydı. Aileyi, özel mülkiyeti, ahlâk sorumluluğunu tam anlamıyla yadsıyordu. (Bu arada şunu da söyleyeyim, Herzen gibi o da iyi bir baba ve iyi bir kocaydı.) Hiç kuşku yok ki kişinin ahlâk sorumluluğunu yadsırken, bunun onun özgürlüğünü yadsıdığına da farkındaydı; ama sosyalizmin kişinin özgürlüğünü yok etmediği gibi, onu şimdiye dek görülmemiş bir yükseklığe çıkardığına bütün varlığıyla inanıyordu. (Ama sıkıntıların önemsendiği bir temele bağımlı olarak.) Onun bu inancı, en sonunda kuşkuya düşen Herzen’inkinden de daha körü körüneydi.

Gelgelelim İsa’nın çatışması en güç olan parlak kişiliği ortada kalıyordu. Bir sosyalist olarak, İsa’nın öğretisini yerle bir etmesi; bu öğretinin çağdaş bilimin de, ekonominin de suçladığı gerçek dışı, bilimle taban tabana zıt olduğunu söylemesi gerekiyordu. Ama yine de, İsa’nın ulaşılmaz ahlâk yüceliği, pırıl pırıl kişiliği, mucizeler yaratan olağanüstü güzelliği kalıyordu. Ne var ki Belinski sınırsız, bir an dinmek bilmeyen coşkunluğuyla, bu geçil-

mez engelin önünde bile duraksamamıştır; dinsizlik dolu İsa'nın Hayatı adlı kitabında, İsa'nın gelecekte bile eşi görülmeyecek bir güzellik ülküsü, ulaşılmayacak bir örnek olduğunu söyleyen Renan bile durmuş, o durmamıştır...

Bir akşam o ince sesiyle şöyle bağıırıyordu bana:

“Evet, biliyor musunuz?” Çok heyecanlandığı zamanlar tuhaf bir şekilde incelirdi sesi: “Toplum düzeni böylesine aşığılık bir biçimde kurulmuşken, kişiye günahlarını sayıp dökmenin, ona birtakım görevler yüklemenin, ondan öbür yanağını da uzatmasını istemenin imkânsız olduğunu, ekonomik zorunluluklar onu canavarlığa kadar sürüklemişken kişinin canavarlık yapmamasının imkânsız bir şey olduğunu biliyor musunuz? Kişiden, kendi istese bile, doğa yasalarına göre yapamayacağı şeyi beklemenin saçma, hatta kötü olduğunu biliyor musunuz?”

O akşam yalnız değildik, Belinski'nin oldukça saygı duyduğu, birçok bakımdan sözüne değer verdiği bir dostu vardı yanımızda. Daha sonraları edebiyat alanında ün kazanan, edebiyata yeni başlamış bir gençle de birlikteydik.

Heyecanlı konuşmasını birden kesti Belinski, dostuna dönüp beni göstererek, “Ona bakmak bile duygulandırıyor beni,” dedi. “İsa'dan söz etmeye başladığında yüzü her zaman allak bullak, ağlamaklı oluyor...”

Dönüp yine saldırdı bana:

“Evet benim saf dostum, inan ki, günümüzde yaşamış olsaydı, hiç de dikkat çekmeyen, sıradan bir insan olurdu sizin o İsa'nız... Çağımızın bilimi, önderleri karşısında sinerdi.”

Hatırlıyorum, bizler oturuyorduk, Belinski odanın içinde bir aşığı bir yukarı dolaşıp duruyordu. Birden kesti sözünü dostu:

“Yoo, hayır! Yanılıyorsunuz, İsa dünyaya günümüzde gelseydi bu harekete katılır, başına geçerdi.”

Belinski ansızın, şaşırtıcı bir çabuklukla onayladı arkadaşımın sözünü:

“Doğru, çok doğru... Gerçekten de sosyalistlere katılır, onların arkasından giderdi.”

İsa'nın peşlerinden gideceği insanlığın önderleri o zamanın Fransız sosyalistlerinden, başta George Sand, şimdi unutulup git-

miş Cabet, Pierre Leroux ve o zamanlar devrimci çalışmalarına yeni başlamış olan Proudhon gibi kimselerdi. Hatırladığım kadarıyla, bu dördüne en büyük saygıyı duyan da Belinski'nin kendisiydi. Fourier şimdi gördüğü saygıdan henüz çok uzaklardaydı. Belinski'nin evinde gece geç saatlere kadar onlardan söz edilirdi. Belinski'nin o zamanlar önünde saygıyla eğildiği bir de Alman vardı: Feuerbach (Belinski ömrü boyunca yabancı bir dil öğrenemediği için Fiyerbah derdi.) Strauss'dan da çok büyük bir saygıyla söz ederdi.

Belinski düşüncesinin doğruluğuna böylesine sıcak bir inanç beslediği için dünyanın en mutlu insanıydı elbette. Ah, sonraları, Belinski yaşasaydı yüzde yüz pan-Slavistlere katılırdı diye yazıp durdular boşuna. Hiçbir zaman pan-Slavist olmazdı Belinski. Yaşasaydı Avrupa'ya göçmen giderdi belki, orada göçmen kalmayı başarabilseydi ufak tefek, heyecanlı bir ihtiyarcık olarak, içinde en küçük bir kuşkuyu kabul etmeyen eski sıcak inancıyla, ülke ülke dolaşır dururdu. Almanya'da, İsviçre'de; ya da bir Alman Madam Gögg'ün yanına, onun bilmem hangi kadın hakları çabalarında ufak tefek işlere bakmak için yardımcı girerdi. Öylesine şaşırtıcı bir vicdan rahatlığı olan, her şeyi hoşnutlukla karşılayan bu insan kimi zaman pek karamsar olurdu. Ama değişik bir karamsarlıktı onunki; kuşkuların, hayal kırıklıklarının verdiği bir elem değildi bu, yo hayır, sudan şeylerdi onu üzen. Rusya'nın en canı tez, en sabırsız insanıydı Belinski. Bir keresinde öğleden sonra saat üç sularında Znamenski Kilisesi'nin önünde gördüm onu. Hava almaya çıktığını, şimdi de eve döneceğini söyledi.

“İnşaatın nasıl yürüdüğünü görmek için sık sık gelirim buraya,” dedi. (Nikolayevski Garı'nın inşaatı yeni başlamıştı.) “Durup bakıyorum çalışanlara. En sonunda bizimde bir demiryolumuz olacak, diye düşünerek hiç değilse bununla avunuyorum. Bu düşüncenin yüreğime nasıl bir hafiflik verdiğini bilemezsiniz.”

Belinski bunu pek heyecanlı, etkili bir sesle söylemişti. Yapmacık davranışlarda hiçbir zaman bulunmazdı. Birlikte yürümeye başladık. Hatırlıyorum yolda şöyle dedi bana:

“Akılları başlarına, beni toprağa verdikten sonra gelecek. Kimi yitirdiklerini o zaman anlayacaklar.”

Veremli olduğunu biliyordu.

Yaşamının son yılında gidip gelmiyordum artık evine. Benden hazzetmemeye başlamıştı. Ama ben onun öğretilerine tutkuyla bağlanmışım. Aradan bir yıl geçmişti ki Tobolsk'ta, Sibirya'ya götürülen sürgünler kafilesinin konakladığı cezaevinde Aralık Devrimcileri'nin karıları cezaevinin yöneticisine yalvarıp yakarmış, onun odasında bizlerle gizli bir görüşme izni koparmışlardı. Bizler gelecek günlerin neler getireceğinin bekleyişi içindeydik. Kocalarının peşinden Sibirya'ya gitmek için kendi istekleriyle yollara düşmüş yüce gönüllü, cefakâr kadınlar gördük. Her şeylerini: ünlerini, zenginliklerini, ahabalarını, akrabalarını bırakmış; dünyada en az zorunlu kılınabilecekleri yüce bir görev uğruna her şeylerini feda etmişlerdi... Cezaya çarptırılan kocalarının çektiklerinde hiç suçu olmayan bu kadınlar da tam yirmi beş yıl çektiler. Cezaevi yöneticisinin odasındaki görüşmemiz bir saat sürdü. Yeni yolculuğumuzda sağlık dilediler bize, haç çıkararak kutsadılar, hepimize birer İncil verdiler. Sürgünlerin yanında bulunmasına izin verilen tek kitap buydu. Sibirya'da dört yıl yastığının altında durdu bu İncil. Bazen okuyordum onu, başkalarına da okuyordum. Bir mahkûma da okumayı, o İncil'de öğrettim. Çevremdekiler, Belinski'nin inancına göre işledikleri suçları işlememek kendi ellerinde olmayan, suçsuz, ancak ötekilerden şanssız olan kimselerdi; bu adı çok kez, çok kimseden duymuştum. Ama burada Belinski'nin sözünü ettiği, günümüzde, sözgelimi bazı jüri üyelerimizin kararlarında görülen şeyden başka bir şey vardı. Dört yıllık sürgün yaşamı uzun bir okuldu. Kuşkularımı içimden silip atacak zamanım oldu. Şimdi özellikle bundan söz etmek istiyorum.

III Çevre

Sanırım bütün dünyada mahkeme jüri üyelerinin, özellikle bizimkilerinin, öteki duyguları dışında bir de hükmetme, daha doğrusu, başkalarının kaderini elinde tutma ortak duygusu var-

dır. Bu duygu öteki duyguların üstüne çıktığı, onları ezdiği zamanlar çok iğrençtir. Gerçi son derece belirsiz olsa da, bu egemenlik duygusunun yurttaşlık görevinin bilincine en yüksek derecede varmış olanlar da dahil, her jüri üyesinde gelişmiş olması zorunludur. Sanıyorum bunun böyle olmasının nedeni doğanın bir yasasıdır. Bu yüzden bizde yeni mahkemeler kurulurken büyük bir merak içindeydim. Sözgelimi, köylülerin, dün toprakla birlikte alınıp satılan köylülerin, jüri üyesi olabilecekleri duruşmalar geliyordu gözümün önüne. Savcı ile avukatlar dalkavukça, gözlerinin içine bakarak konuşacaklardı onlarla; bizim köylüler de koltuklarına kurulacak, ses çıkarmadan dinlerken içlerinden şöyle geçireceklerdi: “Vay canına, işe bak, demek istersem ceza aldirtmayacağım adama, istersem Sibiryayı boylatabileceğim.”

Ama ilginç bir durum var ortada. Cezalandırmıyorlardı köylüler, durmadan suçsuz buluyorlardı karşılarına gelen sanıkları. Şüphesiz bu bir çeşit başkalarının üzerinde egemenlik kullanmaktır; hem de aşırı ölçüde...Ve belirli bir yönde, duygusal diyebileceğimiz bir yönde aşırıya gitmektir. Bu “yön” birlikteliği kuşku götürmeyen bir gerçektir. Asıl önemli olan da, ne pahasına olursa olsun, suçsuz bulmak eğiliminin yalnızca köylülerde, daha dün ezilen, horlanan köylülerde değil, bütün Rus jüri üyelerinde de, en seçkin olanlarında (soylularda), profesörlerde bile görülmesidir. Yalnız bu beraberlik bile kişinin derin düşüncelere dalmasına yetiyor; çok çeşitli, belki de, bazen tuhaf bilinmezliklerle karşı karşıya bırakıyor insanı!

En etkili gazetelerden birinde geçenlerde çok sade, çok iyi niyetli küçük bir yazıda, üzerinde pek durulmadan şöyle soruluyordu: Bizde jüri üyeleri durup dururken kendilerinde birden tepeden inme böyle büyük bir yetki gördükleri için, eğlence olsun diye, ya da daha doğrusu, geçmişe, hiç değilse sözgelimi, savcıya ters davranışta bulunmak adına, her fırsatta “egemen güçlerle” alay etmek eğiliminde değiller midir acaba? Bu sorunun içinde bir alay var gibi, ama hiç de yersiz bir soru değil. Yine de her şeyi bununla açıklamak olmaz.

“Rus halkı merhametlidir, birini felakete sürüklemeye gönlü razı olmaz.” Böyle diyenler de var. Buna çok kez tanık oldum.